

Dědictví jako metafora ženského osudu

Heritage as a Metaphor of Female Fates

Svatava Urbanová

Abstract:

The prose writer Eva Tvrďá (1963) is interested in the life fates of ordinary women from the region of the town of Hlučín which has a powerful history linked with the Third Reich. She places more than sixty years of history, which are parts of memorial and recollective pictures, into the prose of the so-called Silesian Trilogy which have been published in a collected form as *Dědictví (Heritage)*, *Třešňovou alejí (Cherry Lane)* and *Okna do pokoje (Windows to a Room)*. The motifs of family, home, travels and motherhood, which are linked with social and regional identity, are repeated in her work.

Key words:

history of Hlučín in Silesia, female stories, topics and symbols

Contact:

Katedra české literatury a literární vědy, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě;
svatava.urbanova@osu.cz

Prozaička Eva Tvrďá (1963) se ve své tvorbě opakovaně zabývá životními osudy obyčejných žen z Hlučínska. Zájem o dějiny regionu, v němž žije, souvisí s všeobecně narůstajícím zájmem o historickou paměť. Do próz tzv. Slezské trilogie, které vyšly souborně v knihách *Dědictví*, *Třešňovou alejí* a *Okna do pokoje*, se promítá více než šedesát let historie kraje, kterému se říká Prajzká, protože v novodobých středoevropských dějinách přináležel Prusku. Oprávněně se v něm opakuje téma domova, motivy identity a rodové příslušnosti, která je mnohdy prodechnuta sociální realitou. Jako autorka zaujala Eva Tvrďá svými přístupy:

1. Její vztah k látce je generačně odlišný od starších regionálních autorů, například od Ludmily Hořké (1892 – 1966), neopírá se o autentické prožitky, neboť autorka osobně nezažila druhou světovou válku a zlomové poválečné změny (Urbanec 2010: 21). Vychází z archivních materiálů v muzeích, ze studia obecních kronik, dokumentů, a

zvl. ze širokého spektra vzpomínkových narativních reprezentací, ze životních příběhů příbuzných, sousedů a známých, což souvisí se zvolenou metodou psaní. S tím také souvisí potřeba sama si ozřejmit sociální a jevy, které jí mnohdy dokonce nemusely dávat smysl. Navíc autorka žije v době, kdy se již nemusí pociťovat vina, nemusíme se kát za postoje a činy svých rodičů a prarodičů (Assmannová 2014: 30, Kratochvíl 2014: 43). Připomeňme, že mnohá fakta byla v poválečných letech součástí nařízeného zapomínání, jindy se pociťovala minulost natolik traumaticky, bolestně nebo konfliktně, že účastníky „vyčerpávalo pouhé pomýšlení na ně“ (Ricoeur 2012: 161). Zpravidla se ovšem mlčelo, což bylo způsobeno nejen nejistotou v česko – německých vztazích, ale také historickou zkušeností a svéráznou mentalitou lidí žijících na Hlučínsku.

2. Eva Tvrdá se nepřímo řadí po bok současných českých autorů střední a mladší generace, kteří obnovili zájem o regionalismus (Jiří Hájíček, Kateřina Tučková, Jaroslav Rudiš, David Jan Žák), o česko-německé vztahy (Radka Denemarková, Jakuba Katalpa, Evita Naušová, Kateřina Tučková). Zvláště jmenujme Petra Čichoně (1966), ludgeřovického rodáka, protože jeho próza *Slezský román* (2011) je rovněž lokalizována na Hlučínsko a vrací se k dějinným událostem. Ihned po vydání jeho prózy nastala vzrušená polemika. Autorův záměr nebyl pochopen a dokonce byl obviňován z „probuzení hnědé krve“.

Proč název Dědictví?

Název „dědictví“ je důležitý sémanticky, protože představuje něco, co je děděno, co se předává a přijímá, získává se, aniž by se o to jedinec zasloužil, vědomě o to stál. Pod názvem *Dědictví* (2005, upravené vydání 2007, 2010) byly zveřejněny první prózy Evy Tvrdé nejdříve v časopise Zrcadlo Hlučínska. Pak její příběhy začaly vycházet knižně. Protože se setkaly s velmi příznivou čtenářskou odezvou, autorka se rozhodla založit vlastní nakladatelství Littera Silesia a knihy si dodnes vydává sama.

Literárním námětem se pro Evu Tvrdou staly dějiny Hlučínska, o které projevovala odborný zájem již v 80. letech, kdy byla studentkou oboru český jazyk – dějepis na Pedagogické fakultě v Ostravě. Zaujalo ji, jak se politické spory a tahanice o území, které kdysi prohrála Marie Terezie v rakousko-pruské válce, promítají do života obyčejných lidí, s jakými společenskými změnami a vlivy českými i německými se obyvatelé území setkávali při střídání politické moci v moderních dějinách, jak se postupně přizpůsobovali společenským

podmínkám. Mnohdy jejich postoje nebyly vymezovány nacionálními pohnutkami, spíše byly živeny pudem sebezáchovy a podporovány vědomím, že se každý musí především postarat o sebe a svou rodinu (Jung 2014: 9). Eva Tvrdá se opakovaně vrací k ženským životním osudům, sleduje je v různých etapách, které vedou až do současnosti.

Společné literární toposy v prózách Evy Tvrdé

Hledáme-li příznačné rysy v prozaické tvorbě Evy Tvrdé, vidíme, že pramení především z *locus communis*. Toposy zastupují obecně sdílené názory, souvisejí s kulturní pamětí, která je základem životních hodnot. Vztahují se k místům, kde se lidé narodili a vyrostli, kde žijí a pracují, zakládají si rodiny, k obrazům a výjevům v kraji, kde věci mají pevný řád. Hlučínsko se vyznačuje tím, že jsou v krajině rozseta stavení se zahradou a přilehlými poli, v povzdálí spatříme obrysy mohutného kostela, jehož věž se dotýká nebe, k vesnici patří kříže na hrobech hřbitova, kde jsou pochováni předci. Tady dochází k propojení památky živých a mrtvých, respektuje se, co celá pokolení platí. Lidé zde lpějí na svých domech vlastnoručně postavených, které nejsou jen stavbou, ale představují domov pro několik generací, spásný přístav, nejtrvalejší hodnotu, místo dědičné, o které by mohl z nejrůznějších příčin vzplanout boj („můj dům – můj hrad“), kam se muži – gastarbeitři mohou vrátit z dlouhých pracovních pobytů, z válečné fronty nebo zajetí, ze vzdálených měst, kde studují nebo přechodně žijí. Tady je někdo čeká a při odchodech se loučí. Dodejme, že součástí *paměťových a vzpomínkových obrazů* jsou také jevy, které filozof Paul Ricoeur označuje jako přítomné, nepřítomné a předchůdné, zahrnuje do nich ty vjemy, které v mysli byly, ale již nejsou, dovedou se však znovu nečekaně vybavit. V románech Evy Tvrdé se například často objevují smyslové vjemy (např. vůně obilí, dozrálých jablek, čerstvě posečené trávy, vůně vlašských ořechů), které se opakují a působí na psychiku, patří k prožitkové sféře spojené s ročním obdobím a s vjemy v dětství nebo mladosti. Představují sice něco krátkodobého, ale trvale se opakujícího. Některé vjemy se dovedou podílet na idealizování obrazu jinak strohé krajiny. Jistě ne nadarmo jedna z autorčiných publikací nese název *Nenápadný půvab Slezska*.

Mimetické a tematické mody

V prózách Evy Tvrdé s tematikou Hlučínska převažují dva mody: první vždy akcentuje osud hrdinky a její příběh, který bývá bilanční, druhý zvýrazňuje ideu, významy, které se stávají humánním poselstvím a částečně souvisejí s historickou situovaností do válečných a poválečných dějin Hlučínska. Ženy jako literární postavy procházejí cyklickou cestou života, představují koncentraci ženské energie a *matečného ženského principu*, který se realizuje prostřednictvím světa, jenž je součástí každodenní životní existence. Zobrazovaný svět

vychází z kontrastu mužského a ženského principu. S úplnou samozřejmostí se po zdejších ženách vyžaduje těžká až vyčerpávající práce, oddanost, poslušnost, sebekázeň. Vše by šlo jen obtížně zvládnout, kdyby nebyl ženský úděl doprovázen hlubokou vírou v Boha a jeho prozřetelnost a nevyznačoval se bezmeznou úctou k Madoně a jejímu mateřství. Ženské postavy se odevzdaně modlí k Panně Marii a samy v sobě nesou až osudovou matici ženy – matky, někdy zosobňující až mytický typy trpitelky. Zvláště si tento úděl uvědomujeme, když je vykreslen brutální vztah mužů k ženám, nemluvě o násilí páchané vojáky na ženách na konci války.

Druhým modem je vztah k dějinám utvářeným muži. Autorka vychází z historiografie, avšak zajímá ji vnitřní vztah k tzv. velkým a malým dějinám. Vidíme, že velké dějiny nedoléhají do domovů jinak než v represích. Prostého člověka politika příliš nezajímala, dokud se nedotýkala obživy. Jinak tomu je, když muži narukovali na východní frontu. Traumatem na počátku války se tak nestává jednorázová krátkodobá událost, ale opakující se dlouhotrvající obava z budoucnosti. Zásadní zlomy začínají druhou světovou válkou, pokračují tragickými poválečnými dohrami, nevinnými oběťmi, včetně odsunů Němců, pokračují kolektivizací a dokonanou ztrátou půdy, na níž rodiny lpěly, uplatňováním kolektivní viny a kolaborace s novým režimem.

Řetězec zklamání

Souvislosti mezi traumaty a pamětí vnímáme v prózách Evy Tvrdé povlovně, jsou totiž přetavené do nenápadných příběhů obyčejných žen a do života rodin, které jsou plné odříkání, bídy a dřiny, kdy se obrací každá koruna, muži odcházeli za prací do zahraničí nebo dojíždějí do hutí a železáren do Ostravy. V rodinách docházelo stále více k odcizování, mizelo dobré slovo, pohlazení, sdílení bývalo nahrazováno modlitbou nebo mlčením. Když vypukla předválečná nezaměstnanost, začala se rozdělovat také národnostní příslušnost jednotlivých členů rodin. Nastává ještě větší polarizace a odcizení, zesílené nacistickou propagandou a válečnými dopady. Nejvíce ovšem trpěly ženy a rodiny s dětmi, kde chyběla mužská ruka, kde se dřelo a přežívalo, snášelo se příkoří, protože povinností je žít a neztrácet naději, nezvolit dobrovolnou smrt.

Odcizení v rodinách pokračovalo v poválečných letech. Účinný je rozhovor matky Agnes se synem Helmutem, který se z kariérních důvodů zřekne své rodiny. Chce jako tlumočnick pracovat v zahraničním obchodě a podepsal na úřadech, že se nebude stýkat se svou matkou a sestrou a že se zříká všeho, co se týká otce, protože bojoval na východní frontě, kam musel odejít, jinak by ho zavřeli.

„Ty už nás nikdy nechceš vidět?“ Helmut se zarazil. „To určitě není navždy.“ „A co komunisti? Už ses k nim dal?“ Helmut neodpověděl. „Takže dal. Vzali nám všechno, nechali nás dřít jak zvířata a ty seš teď s nimi...Jsi jako Johan. Ani nevím, kde je mu konec. Odrodil se, stejně jako ty. On se dal k Němcům, ty k Čechům. No, to je život,“ řekla Agnes a nic už nechtěla vědět...Musela by se zbláznit, kdyby myslela na to, kam její naděje a odřikání došly (Dědictví 2010, s. 83).

Žánrové vymezení

Eva Tvrdá neexperimentuje, místy se zdá, že se pohybuje v blízkosti realistické prózy tradičního typu, event. inklinuje ke kompaktnímu obrazu složeného z dílčích příběhů. Jedná se však vždy o literární fikční svět. Jejím nejvlastnějším literárním prostorem se stává povídka jako prozaický útvar kratšího a středního rozsahu (pohybuje se svým rozsahem od skici po povídku až novelu). Prózy nesou znaky povídkových cyklů, protože texty spolu souvisejí nejen časovým a místním určením, které je zároveň znakem určitého sociálního prostředí, ale také obdobím života a jeho opakovaného pohybu. Vedle kruhovosti se v něm uplatňuje dyadický a triadický kompoziční princip, v tematické rovině stojí proti sobě zpravidla stav před válkou a za války, před válkou a po válce, střídají se výřezy z životních osudů. Autorka se opakovaně vrací k oblíbeným ženským hrdinkám, takže se mnohdy stává, že se do centra pozornosti dostává epizodní postava z jiné knihy. Např. Edeltraud je ústřední postavou v knize *Třešňovou alejí*, v knize *Dědictví* se objevuje v povídce *Šepoty třebomských polí*, táž postava se znovu dostává do povídky *Značka na schodech* připravované knihy s názvem *Pandořina skříňka*.

Klíčové motivy

Začneme-li uvažovat o převažujících tematických oblastech v prózách Evy Tvrdé a budeme-li mít na mysli především *topika*, brzy zjistíme, že se opakují motivy, popřípadě celé motivické okruhy. Topos času je založen na opakování elementárních přírodních obrazů (spojených s ročním obdobím, se sluncem, větrem, deštěm nebo sněhem), neboť kalendář zdejšího společenství lidí byl po staletí konstituován ve vztahu k přírodě a dodejme, že také k církevnímu roku. Časoprostor je utvářen chronotopicky, je spojen s opakující se pracovní činností ženy v hospodářství, kde se nezastaví od brzkého rána po setmění. *Z literárních symbolů*, které vznikají v rámci prohlubování interních mezitextových vazeb a během dynamizace celého referenčního systému, je nejdůležitější „symbol domova“, největší jistota v nejistých časech. Domov je ovšem zároveň místo bezhraničního „obětování se pro jiné“. Literární topika a symboly nás přivádějí do oblasti literární sémantiky a tady se můžeme nebo

musíme ptát, jaký vztah zaujímají prózy Evy Tvrdé ke skutečnosti. Vidíme, že zejména v *Dědictví* a v knize *Třešňovou alejí* se dobře uplatňuje princip mimese. Autorka je přesvědčivější tam, kde dává přednost předmětnému zobrazení reality a konkrétní situaci. Do centra pozornosti v *Třešňové aleji* se dostává symbol *kamenické značky na schodku* rodného domu Edeltraud. Ta se po mnoha letech strávených v Německu dostává do rodného místa. Vidí schodek, to jediné z celého stavení, protože na konci války dům vyhořel. Značkou se prohlubuje její vazba na určité paměťové body, protože si vzpomíná, jak si jako dívka hrála na schodku, viděla před sebou krajinu s alejí stromů a kostelem na obzoru.

Mezi příznačné motivy, které budou navždy spojovány s prózami Evy Tvrdé, patří *motiv kabátu*. V souboru *Třešňovou alejí* je spojen s předčasnou dospělostí Edeltraudiny jedenáctileté dcerky, která dostává jako dárek teplý kabát o několik čísel větší než je sama, jako kdyby se jeho prostřednictvím vyjadřovalo, že po otcově narukování musí v rodině zastat práci dospělé ženy. Jiný, vojenský kabát, známe z *Dědictví*. Záměrně ho poslal Karel domů po své dovolené se slovy, aby z něj Agnes přešla nějaké teplé oblečení pro děti. Uložila tehdy kabát do truhly na půdě, ovšem manžel záhy padl na frontě. Najednou se kabát pro Agnes stal něčím více, přímo relikvií s posledními doteky milovaného těla, spojenou se vzpomínkou na Vánoce v roce 1942, kdy se muž nečekaně objevil doma. Následující hodiny a dny byly nejkrásnějšími v jejím životě. Najednou je všechno pryč. Zbožná Agnes, která se kdysi v kostele dovedla celé hodiny vroucně modlit a vyprošovat si tak narození vytouženého potomka, se po smrti milovaného manžela každou neděli až rouhačsky vrací k předmětu mrtvého. Vášnivě se choulí do kabátu a oddává se snovému objetí, hlasitě se s mužem radí, co má dále dělat, jak pokračovat. Jinak navenek stroze a vyrovnaně vypadající žena se nechává unášet hořem, tlumeně pláče schoulená do sukna. Kabát se stává jejím útočištěm, intimním tajemstvím, největším pokladem a také vnitřní posilou. V doteku s ním se zklidňuje, smiřuje se s osudem, s ním chce zemřít, a to se jí nakonec ve stáří podaří.

Autorka částečně zveřejnila nový, nedokončený povídkový soubor s názvem *Pandořina skříňka*. Z ukázky víme, že se kabát stává muzejním exemplářem. Hrdinkou chystaného pokračování je vnučka Agáta, dnes již padesátiletá žena, která žije v Praze. Do rodného kraje svého otce se dostává proto, aby vyřídila dědickou pozůstalost. Postupně se dovídá, že se její otec vzdal rodiny, setkává se s příbuznými a udivuje ji živý zájem o její osobu a srdečný vztah. Překvapením se stává, když zjistí, že v hlučínském muzeu se mezi exponáty nacházejí předměty spojené s předky: dědečkův vojenský kabát a babičkou schovaný dopis z fronty.

Životní příběh Agnes Kocurové, fiktivní literární postavy, která prochází napříč próz Evy Tvrdé, ve vnučce Agátě pokračuje, fikce a realita se stávají průsečíkem.

Z tvorby Evy Tvrdé je zřejmé, že jako typ autorky potřebuje silou motivaci ke psaní. Osobní příběhy žen jsou sice literární fikcí, jak často zdůrazňuje, avšak vždy využívá při své konstrukci písemné a ústní vzpomínky, neopomíjí traumatické historické rámce a situace, které jsou s Hlučínskem spojeny a souvisejí s nejednoznačným hodnocením minulosti. Babička Agnes neumírá s nenávistí k celému světu, třebaže ji válka a poválečný vývoj připravily o zdraví a ideály, nenaplnil se ani její jediný poslední sen - představa, že talentovaný syn Helmut bude vysvěcen na kněze. Tvrdá nevystupuje v roli přímého svědka, nebo aktéra událostí, ani nemá snahu příběhy objektivizovat. Přesto můžeme tvrdit, že právě svým generačním odstupem a citlivým respektem k dříve tabuizované látce získala na značné popularitě. Její cykly příběhů o osudech hlučínských žen přerůstají do obecně platné historické roviny, stávají se pokusem o dějinnou revizi a vyzývají k aktuálním diskusím.

Heritage as a Metaphor of Female Fates

Summary

Interest in new regionalism has been evoked of late by a need to enter into a new dialogue with the histories of concrete locales, come to terms with traumatic experiences which were intentionally blocked from our memories in the past. The study is focused on the prose work of Eva Tvrdá which is linked with the region of Hlučín, the territory of Prussian Silesia. Her understanding of the issue is not marked by authentic recollections as she is part of the third generation since the direct participants in the Second World War. The written literary text attempts to come to terms with the fates of women and families, how they reached an understanding in their surroundings, how they sought out their own cultural identity. The study places the author into the context of regional and contemporary Czech literature, by means of thematic definitions and the establishment of modes and literary toposes, as well as through genre definitions and symbolism. The key to the interpretation often becomes the collected titles of the prose works which are linked both with the identity of home and the landscape, as well as current thematic exclusion.

Literatura

ASSMANNOVÁ, A., 2014, Paměť jako demokratický proces, „*Host- měsíčník pro literaturu a čtenáře*“, č. 2, s. 30-31.

JUNG, J., 2014, Text v programu Národní divadlo Moravskoslezského k divadelní hře Davida Jařaba *Za vodou (Dokud nás smrt...)* syrový antiwestern z Pražké, Ostrava, s. 9-24.

KRATOCHVIL, A., 2014, Uvědomit si vzpomínka, to vyžaduje příběhy. O studiu paměti, traumatu a literatury, „*Host- měsíčník pro literaturu a čtenáře*“, č. 2, s. 43-45.

MEČIAR, M., 2008, *Hlučínsko: sociální identity a generace*, Ostrava.

PIVOVAR, M., 2014, Text v programu divadelní hry Davida Jařaba *Za vodou (Dokud nás smrt...)* Syrový antiwestern z Pražké, Ostrava.

RICOEUR, P., 2012, Paměť, historie, zapomnění, „*Pandora. Kulturně-literární revue*“, s. 161-169.

TVRDÁ, E., 2008, *Třešňovou alejí*, Ostrava.

TVRDÁ, E., 2010, *Dědictví*, Ostrava.

TVRDÁ, E., 2010, *Okna do pokoje*, Ostrava.

TVRDÁ, E., 2009, *Nenápadný půvab Slezska*, Ostrava.

URBANEC, J., 2010, Zaniklé osudy. „*Přihledy. Občasník Obce spisovatelů*“, Ostrava, s. 21.

(Vyšlo in Studia Slavica XIX/1, Ostrava - Opolí 2015, s.75-80.)